

С. Б. Цебенко

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,

канд. юрид. наук,
асист. кафедри історії держави і права

**ПРАВО ЛЮДИНИ ПОМЕРТИ У ПРИРОДНИЙ СПОСІБ
ЯК СКЛАДОВА ЗМІСТУ ПРАВА НА ЖИТТЯ
(сучасні православні уявлення у світлі міжнародних стандартів)**

© Цебенко С. Б., 2015

Основну увагу приділено праву людини на життя, а саме тій його частині, яка стосується права людини померти у природний спосіб. Висвітлено такі важливі питання, як евтаназія, смертна кара й умисні вбивства. Проаналізовано сучасну інтерпретацію православної церкви щодо означеного питання, яка порівнюється із міжнародними стандартами. У ході такого порівняння виявлено однакові й відмінні риси.

Ключові слова: право на життя, права людини, міжнародні стандарти, православ'я, евтаназія, смертна кара.

С. Б. Цебенко

**ПРАВО ЧЕЛОВЕКА УМЕРЕТЬ ЕСТЕСТВЕННЫМ ОБРАЗОМ
КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ СОДЕРЖАНИЯ ПРАВА НА ЖИЗНЬ
(современные православные представления
в свете международных стандартов)**

Основное внимание уделено праву человека на жизнь, а именно той его части, которая касается права человека умереть в естественный способ. Освещены такие важные вопросы, как эвтаназия, смертная казнь и умышленные убийства. Проанализирована современная интерпретация православной церкви по этому вопросу, которая сравнивается с международными стандартами. В ходе этого сравнения выявлены одинаковые и отличительные особенности.

Ключевые слова: право на жизнь, права человека, международные стандарты, православие, эвтаназия, смертная казнь.

S. B. Tsebenko

**THE HUMAN RIGHT TO DIE IN NATURAL WAY
AS PART OF THE RIGHT'S TO LIFE CONTENT
(modern Orthodox ideas in the light of international standards)**

The article focuses on the human right for life, especially to human rights to be die in a natural way. Such important questions as euthanasia, capital punishment (death penalty) and premeditated murder are analyzed in the article. The article analyzes the modern

interpretation of the Orthodox Church appointed on the issue, mentioned before. This interpretation is also compared with international standards; similar and distinctive features are detected by the way.

Key words: right for life, human rights, international standards, Orthodoxy, euthanasia, capital punishment.

Постановка проблеми. Права людини, залишаючись політико-правовою проблемою, набували водночас релігійно-етичного й релігійно-філософського звучання. Тому їм дедалі більше уваги приділяють і основні світові релігії, які у власних соціальних вченнях висловлюють своє ставлення до прав людини, зокрема права людини на життя. Православна традиція виступає за життя людини, засуджуючи різні форми раптового, жорстокого чи насильного позбавлення життя.

Саме тому **метою статті** є викладення відповідно до міжнародних стандартів доктринальних положень православ'я стосовно такої складової змісту права людини на життя, як право померти у природний спосіб.

Стан дослідження. Проблематику права людини на життя висвітлено в Основах соціальної концепції Української Православної Церкви 2001 р. [1], в Основах вчення Російської Православної Церкви про гідність, свободу і права людини 2008 р. [2], у Декларації Ювілейного Помісного Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату "Церква і світ" 2001 р. [3] тощо.

Дослідження окремих питань щодо права людини на життя здійснювали вітчизняні науковці, зокрема О. Вінгловська [4], З. Гладун [5], В. Глушков [6], О. Кашинцева [7], П. Рабінович [8], Г. Романовський [9], Р. Стефанчук [10], Ю. Хім'як [11], С. Шевчук [12] та інші.

Виклад основних положень. Як відомо, людське життя є неповторним й унікальним природним феноменом. Воно виникає незалежно від волі людини і свідомості самої людини; дається кожній людині лише один раз [5, с. 47–54]. Одним зі складових змісту права людини на життя справедливо вважають право людини померти у природний спосіб та вимагати, щоб природні процеси вмирання проходили природним шляхом [8, с. 118]. Тому існує заборона свавільного позбавлення життя людини (боротьба з терористичними актами, проведення миролюбної політики державою, заборона смертної кари). [8, с. 117–118; 13, с. 177; 14, с. 68].

У православ'ї життя людини розглядають як дар Божий, а тому Бог є володарем цього життя від початку аж до кінця (природної смерті), а його метою є підготовка власної душі до життя вічного [2, Ч. IV.2; 15; 16].

Право на життя передбачене основними міжнародними документами, зокрема, Загальною декларацією прав людини, Міжнародним пактом про громадянські й політичні права, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ). У цих актах чітко закріплено положення про те, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя і що право на життя охороняється законом [17]. З огляду на це умисні вбивства, що вчинили фізичні особи або державні службовці, які діють поза межами наданих їм повноважень, законодавством держави мають кваліфікуватися як злочин [18, с. 15–17].

Розглядаючи право людини померти в природний спосіб, потрібно звернути увагу на кілька надзвичайно важливих питань: евтаназія, смертна кара й умисні вбивства.

У літературі традиційно виокремлюють клінічну та біологічну смерть. За клінічної смерті існує реальна можливість оживлення людини, у цьому стані вона залишається суб'єктом права, тому, відповідно до законодавства України, медичні працівники зобов'язані надавати такій людині всебічну медичну допомогу [5, с. 47–54]. Кінцевим моментом життя людини в медицині вважається саме біологічна смерть (стан організму, коли розпочинається незворотний процес розкладу клітин центральної нервової системи) [4, с. 46–48].

У православній традиції смерть вважається відокремленням душі від тіла, тобто життя продовжується доти, доки здійснюється діяльність організму людини як цілого; тому штучне

підтримування життя людини не розглядається як обов'язкове. Коли ж активна терапія неможлива, тоді, з позиції православних релігійних організацій, необхідно звертатися до паліативної допомоги (знеболення, психологічна підтримка, догляд), а з богословського погляду немає жодних перешкод для того, щоб дозволити невиліковно хворому померти своєю смертю [1, Ч. XII.8; 19].

Звичайно, кожна людина має право відмовитися від медичної допомоги, але прохання, наприклад, зробити смертельну ін'єкцію – це вже зовсім інша справа.

Як відомо, уже тривалий час у світі широко обговорюється можливе закріплення на законодавчому рівні так званої “легкої смерті” – евтаназії, під якою розуміють навмисне позбавлення життя невиліковно хворої людини з метою припинення її страждань. Традиційно вона поділяється на активну і пасивну, зокрема, остання дозволена у Австралії, Бельгії, Нідерландах, Данії, Китаю, Німеччині, у деяких штатах США (зокрема, у штаті Орегон), Франції, Швейцарії, Швеції та Японії. Наприклад, у Нідерландах у 2000 р. офіційно зареєстровано 2123 випадки евтаназії, з яких 1893 – на останніх стадіях раку. Проте й у цій країні притягують до кримінальної відповідальності у випадку недоведення фактів нестерпності болю та невиліковності хвороби (наприклад, справа проти лікаря, який зробив евтаназію колишньому сенаторові Едварду Бронгесму) [6, с. 318; 11, с. 341; 20].

У спеціальній літературі виділяють матеріальні (наявність хвороби, безумовна вірогідність летального наслідку, наявність моральних і фізичних страждань тощо) та процесуальні (обов'язкове повідомлення близьких родичів, санкціонування евтаназії державними органами тощо) критерії, за наявності яких можна говорити про евтаназію [9, с. 103–107].

У православ'ї засуджують можливість закріплення на законодавчому рівні евтаназії, вважаючи, що вона є або вбивством (за пасивної евтаназії), або самогубством (за активної евтаназії) [1, Ч. XII.8; 2, Ч. IV.2]. У юриспруденції активну евтаназію також розуміють як нову форму самогубства, тому вважається недопустимим її офіційне закріплення в законодавстві [9, с. 96–97].

Засуджено евтаназію та так звану “торгівлю смертю” у виступі Архієпископа Афіньського і всієї Еллади Христодула “Церква і проблема евтаназії” на науковому симпозиумі 17 травня 2002 р. [20] та у Меморандумі з евтаназії Комісії з питань церкви і суспільства Конференції європейських церков 2004 р. [19].

Православна традиція ґрунтується на тому, що не людина створила життя, тому вона не має права розпоряджатися ним на власний розсуд, адже початок і кінець життя людини – в руках Божих. Крім того, для пацієнтів, котрі не мають коштів для лікування, “право на смерть” може бути загрозою для їхнього життя [1, Ч. XII.8; 2, Ч. IV.2; 3, Ч. X.1; 20]. Найчастішими причинами того, що хворі просять про застосування евтаназії, є: 1) фізичний біль; 2) розпач; 3) страх стати важким тягарем для своїх близьких. У православ'ї прохання хворого про евтаназію розцінюється як випробування нашої любові до своїх ближніх, бо їм у цей тяжкий час найбільше бракує уваги та спілкування. Також хворі люди потребують скоріше молитви за них, а не однозначного вирішення питання – жити їм чи померти.

У християнському розумінні хвороба і смерть є наслідком гріха, і під час смерті людина зустрічається з Богом. Церква сприймає добровільне позбавлення життя як тяжкий смертельний гріх, який вона аж ніяк не може відпустити, оскільки в цій ситуації унеможлиблюється така остання зустріч з Богом. У православ'ї висловлюється занепокоєння і щодо такого явища, як “торгівля смертю”, тобто коли хворі люди незаконно переміщуються в інші держави для здійснення евтаназії за власним бажанням чи за бажанням родичів [19; 21].

В Україні заборонено евтаназію, тобто задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя (ст. 281) [22]. Науковці, які підтримують законодавчу заборону евтаназії, стверджують, що, по-перше, рішення хворий може прийняти поспішно і незважено, а по-друге, у рішенні, прийнятому під час хвороби, можуть і будуть вади волі (помилка, погроза тощо) [10, с. 116]. У медичній літературі звертають увагу на те, що допомогти хворому здолати фізичні та душевні страждання і забезпечити гідне завершення його життя є завданням значно складнішим і дорожчим, на відміну від допомоги йому здійснити самогубство. Тому пацієнтам варто забезпечити духовну допомогу в особі священика (душпастирська опіка) або психолога чи медика (світська духовна опіка), а також

особисту підтримку родичів та знайомих. Ці питання виникають через те, що, на жаль, людина все частіше помирає у лікарні, в ізоляції від рідних і друзів, наодинці та у зневазі [7, с. 198].

На міжнародному рівні визнано право на життя, а не право на смерть, на що чітко вказав Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) в рішенні у справі “Прітті проти Сполученого Королівства” (Case of Pretty v. The United Kingdom) від 29 квітня 2002 р., зазначивши, що ст. 2 ЄКПЛ вимагає від держав не лише утримуватися від умисного і незаконного позбавлення життя, а й уживати необхідних заходів для захисту життя людей, які перебувають під їхньою юрисдикцією. Тому ЄКПЛ не може підтверджувати право на самовизначення в сенсі надання людині права вибирати смерть, а не життя. Ст. 2 ЄКПЛ забороняє використання сили, що може спричинити смерть, або будь-які інші дії, що можуть спричинити загибель людини, і, відповідно, не надає жодній особі права вимагати від держави дозволу (сприяння) позбавити себе життя. Отже, з позиції ЄСПЛ, немає підстав вважати свавіллям те, що закон наголошує на важливості права на життя, забороняючи суїцид зі сторонньою допомогою [23, с. 145–150].

Смертна кара в певні історичні періоди була дозволена як міра покарання за найтяжчі злочини. Застосування чи незастосування цього виду покарання, з позиції православних церков, залишається в компетенції держави. Обов'язком церкви за таких умов є печалування (це заступництво церкви за тих, хто не може себе захистити; прохання про помилування) про засуджених до страти, просячи для них милості та пом'якшення покарання. Православні церкви прихильно ставляться до скасування смертної кари, правильно вважаючи, що покарання смертю не має необхідного виховного значення [1, Ч. IX.3; 2, Ч. IV.2]. Зокрема, Елладська Православна Церква пропонує скасування смертної кари в усіх країнах, де її ще не скасовано [24].

На європейському рівні смертна кара заборонена відповідно до Протоколу № 6 та Протоколу № 13 до ЄКПЛ, які підписали та ратифікували всі держави-члени Ради Європи. У практиці ЄСПЛ не було справ про порушення цих Протоколів, хіба що справа “Соєрінг проти Сполученого Королівства” (Soering v. the United Kingdom) від 7 липня 1989 р., щоправда, порушені були умови перебування у в'язницях, адже людина, засуджена до смертної кари, вимушена очікувати довгий та невизначений проміжок часу до своєї страти, використовуючи судову процедуру оскарження вироку, а це призводить до психічних страждань – так званого синдрому камери смертників. У своєму рішенні ЄСПЛ зазначив, що потенційно корисною справою є обов'язкове надання засудженому можливості оскарження вироку, проте держава, яка бажає зберегти смертну кару, повинна забезпечити якнайшвидше здійснення страти, але залишаючи розумний строк для оскарження і розгляду питання про відтермінування виконання вироку [25].

25 червня 2001 р. Парламентська Асамблея Ради Європи прийняла Резолюцію № 1253 “Скасування смертної кари у країнах-спостерігачах Ради Європи”, вважаючи, що смертна кара незаконна серед покарань у сучасних цивілізованих суспільствах, та її застосування – це катування і нелюдське, або таке, що принижує гідність, покарання відповідно до значення ст. 3 ЄКПЛ. У цій Резолюції ухвалено рішення відмовляти в наданні статусу спостерігача новим країнам-кандидатам, якщо вони не скасували смертної кари та продовжують виконувати смертні вироки [12, с. 217–226; 26, с. 166–167].

Також заслуговує на увагу і питання щодо **умисних вбивств**. Однією з десяти заповідей Божих є заповідь “не вбий”, тому всі християнські релігії засуджують будь-яку форму насильницького позбавлення життя. Аналізуючи практику ЄСПЛ, умисні вбивства, які порушують ст. 2 ЄКПЛ, можемо поділити на кілька категорій, зокрема: 1) вбивство особи під час збройної операції сил безпеки; 2) вбивство особи через відсутність відповідних і наявних заходів, які мали б вжити органи влади, щоб запобігти реальному та безпосередньому ризику для життя; 3) вбивство під час ув'язнення в поліції; 4) зникнення особи, котра перебувала під вартою (арештом) служби безпеки; 5) вбивство через недбалість органів державної влади [27, с. 68–73]. З позиції ЄСПЛ передбачено особливо сувору відповідальність органів влади у тому випадку, коли під варту взято здорову людину і вона померла внаслідок незаконного (грубого) поводження з нею. У цій ситуації

тягар доказування лежить саме на органах влади, які повинні надати переконливі пояснення причин смерті потерпілого судові [28, с. 150–153].

ЕКПЛ закріпила також і ситуації, у разі настання яких позбавлення життя не буде розглядатися як порушення ст. 2, якщо це буде наслідком виключно необхідного застосування сили; тобто допускається її застосування, що може призвести до необережного позбавлення життя, але застосована сила повинна бути “абсолютно необхідною” [29, ст. 2, п. 4].

Висновки. Підсумовуючи, можна стверджувати, що з аналізу положень сучасних православних доктрин та міжнародних стандартів впливає право кожної людини померти в природний спосіб, тому в православ’ї спостерігаємо засудження, а в міжнародних актах – заборону умисних вбивств та смертної кари. Православна традиція засуджує самогубство та можливість легалізації евтаназії (яка є своєрідним поєднанням вбивства та самогубства). Самогубство не засуджуватиме церква у випадку, коли особа жертвує собою в ім’я релігії (наприклад, мученики, визнані церквою). На міжнародному та європейському рівнях проголошується право на життя як основне право кожної людини, і в жодному випадку це право не можна тлумачити як таке, що дозволяє людині розпоряджатися власним життям. В юриспруденції самогубство не є кримінально караним діянням, оскільки в цій ситуації зникає сам суб’єкт злочину. Щодо евтаназії, то в більшості країн світу будь-яка її форма (і активна, і пасивна) заборонена, проте в деяких країнах, зокрема в Нідерландах, Данії, Швеції, Китаї, її пасивна форма дозволена.

1. *Основи соціальної концепції Української Православної Церкви [Електронний ресурс]. – К. : Інформаційно-видавничий центр УПЦ, 2002. – 80 с. – Режим доступу: bogoslovclub.org.ua/?p=1698#more-1698.* 2. *Основи учения Русской Православной Церкви о достоинстве, свободе и правах человека [Электронный ресурс]: (документ принят на пленарном заседании Архиерейского Собора Русской Православной Церкви; 26 июня 2008 г.). – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/428616.html>.* 3. *Церква і світ на початку третього тисячоліття: Декларація Ювілейного помісного собору Української Православної Церкви Київського Патріархату, присвяченого святкуванню 2000-ліття Різдва Христового 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.risu.org.ua/ukr/resources/religdoc/uockp_doc/uockp_socdoc.* 4. *Вінгловська О. Право дитини на життя як одне з фундаментальних прав людини [Електронний ресурс] / О. Вінгловська, К. Демиденко // Медичне право. – 2009. – Січень–лютий. – № 1 (57). – С. 46–48. – Режим доступу: <http://www.health-medix.com/articles/misteztvo/2009-03-24/46-48.pdf>.* 5. *Гладун З. Право людини на життя і проблеми його юридичного забезпечення в Україні / З. Гладун // Український часопис прав людини в Україні. – 1994. – № 1. – С. 47–54.* 6. *Глушков В. О. Евтаназія / В. О. Глушков // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко [та ін.]. – К.: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1999. – Т. 2: Д–Й.* 7. *Кашинцева О. Право пацієнта на духовну підтримку: принцип толерантності в біоетичній доктрині / О. Кашинцева // Право України. – 2011. – № 1. – С. 196–198.* 8. *Рабінович П. М. Права людини і громадянина: навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.* 9. *Романовский Г. Б. Гносеология права на жизнь / Г. Б. Романовский. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. – 370 с.* 10. *Стефанчук Р. Право на життя як особисте немайнове право фізичної особи / Р. Стефанчук // Право України. – 2003. – № 11. – С. 115–119.* 11. *Хім’як Ю. Б. Захист права на життя у практиці Європейського суду з прав людини / Ю. Б. Хім’як // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 4 – С. 336–344. – (Сер. юридична).* 12. *Шевчук С. Європейська правова традиція в Україні і скасування смертної кари / С. Шевчук // Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі. – 2002. – № 1. – С. 213–227.* 13. *Колодій А. М. Права, свободи та обов’язки людини і громадянина в Україні: підручник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К.: Правова єдність, 2008. – 350 с.* 14. *Кушніренко О. Г. Права і свободи людини та громадянина: навч. посіб. / О. Г. Кушніренко, Т. М. Слінько. – Х.: Факт, 2001. – 440 с.* 15. *Звернення Освяченого Помісного Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату до українського народу на захист життя дитини і щодо гріха вбивства ненароджених дітей: від 12 лип. 2008 р.*

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/uoskr_doc/34667/. 16. Звернення Християнських Церков України до держави та українського народу : від 1 черв. 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ecumen_doc/33515/. 17. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : від 16 груд. 1966 р., ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_043. 18. Гом'єн Д. *Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини / Донна Гом'єн ; пер. з англ. Т. Іванченко, О. Павличенка.* – Львів : Кальварія, 2000. – 182 с. 19. *Європейские церкви участвуют в полемике по эвтаназии в Совете Европы* [Електронний ресурс] (Афины, 10 февр. 2004 г.) – Режим доступу: <http://www.pravoslavie.ru/orthodoxchurches/40561.htm>. 20. Христовул. *Церковь и проблема эвтаназии* [Электронный ресурс] : (выступление на научном симпозиуме в г. Фессалоники ; 17 мая 2002 г.) / Христовул, Архиепископ Афинский и всея Эллады. – Режим доступу: <http://www.pravoslavie.ru/orthodoxchurches/40555.htm>. – *Церковь и проблема эвтаназии.* 21. Димитрій. *Духовне відродження українського суспільства в умовах глобалізації світу* [Електронний ресурс] : (доповідь на Всеукраїнському Помісному Соборі Української Православної Церкви Київського Патріархату 15 липня 2004 р.) / Димитрій, архієпископ Переяслав-Хмельницький. – Режим доступу: http://old.risu.org.ua/ukr/resources/religdoc/uoskr_doc/uoskr_council-dimitriyreport2004. 22. Цивільний кодекс України : від 16 січ. 2003 р. ; станом на 25 квіт. 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>. 23. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Прітті проти Сполученого Королівства” (Case of Pretty v. The United Kingdom) : від 29 квіт. 2002 р. // *Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі.* – 2002. – № 2 (14). – С. 145–150. 24. *Приветствие Архиепископа Христовула по поводу всемирного саммита религиозных лидеров в Москве* [Электронный ресурс] : (Афины, 4 июля 2006 г.) – Режим доступу: <http://www.pravoslavie.ru/orthodoxchurches/41223.htm>. 25. *Справа Сорінга* [Електронний ресурс] // *Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі.* – 2001. – № 3. – Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=407>. 26. Дженіс М. *Європейське право у галузі прав людини : джерела і практика застосування / М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі ; пер. з англ.* – К. : АртЕк, 1997. – 624 с. 27. Цебенко С. Б. *Сфера застосування права на життя за Європейською конвенцією про захист прав і основних свобод людини 1950 р.* / С. Б. Цебенко // *Збірник наукових праць Львівського державного інституту новітніх технологій та управління імені В'ячеслава Чорновола. Сер. “Юрид. науки” / за заг. ред. О. І. Сушинського.* – Львів : ЛДІНТУ ім. В. Чорновола, 2006. – Вип. 1. – С. 68–73. 28. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Велікова проти Болгарії” (Velikova v. Bulgaria) : від 18 трав. 2000 р. // *Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі.* – 2000. – № 2 (6). – С. 150–153. 29. Де Сальвіа М. *Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод: судебная практика с 1960 по 2002 г.* / М. де Сальвіа. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 1071 с.